

O Roma ani Srbija: Edukacia e romana čhibiako thaj kulturako ano fundoske skole

Autori: Dragoljub Acković

Anglomothavibe

Romane kupate kotar o buvljaripe e Evropako sesa thaj panda sa crdime thaj dikhen pe e sistematikana thaj rasna diskriminacia.¹ Olengi čhib thaj kultura si marginalizovano ano skolupe savo na si šukar vaš interesia e čhavengo vi save si sar biamala kotar e romani čhib thaj kultura, a romane čhave dikhen pe e bilačhipa olenge amalenda andar o skolako klasi thaj e sikavnenda. But čhave nivaht na džeze ani skola, a but kotar olenda save džeze ani skola muktje e skola a na agorisarda la. Ani avidvesutni Srbija, akava definišinel pe e palune mariba, bare gendosko čorolipa, ramosaribe e but gendoske čhavengo ano skole vaš mentalno retardirame čhave,² thaj ano bidikhipe e romana čhibiako, kulturako thaj amalipasko. Paše sa akana pučipe savo si inčardino akala studia jekhtuno si problemi edukaciako e Romengo kotar o buvljaripe e Evropako, thaj sikavibe savo sikljilam andar amaro rodipe šaj te ovel kerdino po but buvljarde forme.

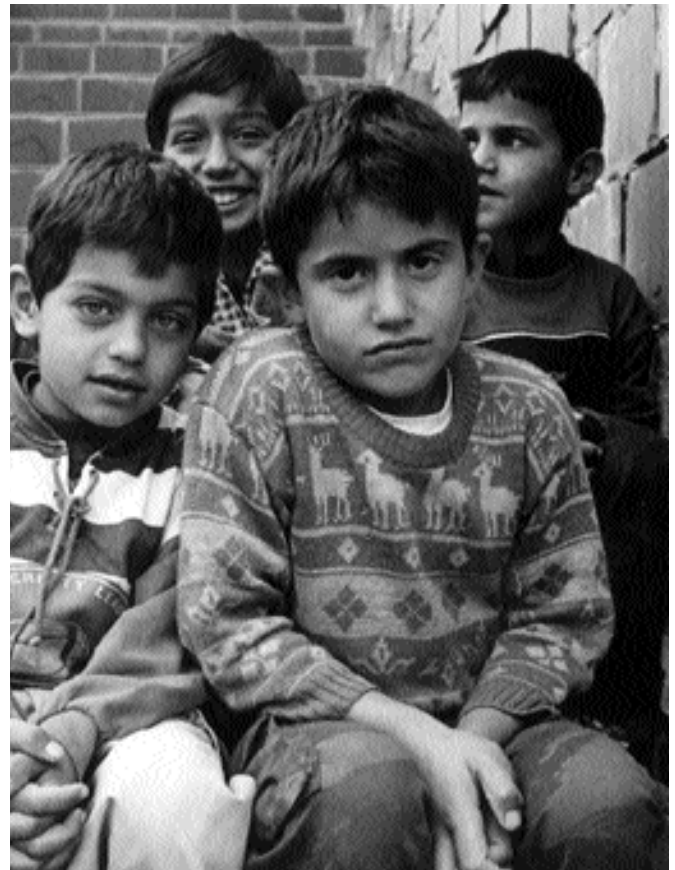
Te ove Rom ani Srbija

Čhavoro andar o Beogradi ani skola prasavde le kaj vov djivdini ano gunoj kaj sovel ano kamioni vaš ingardipe e gunojesko. Kana sesa olesko bijando dive, vov akharda sasto klasi te sikavel olesko kher kote vov djivdini.

Jekh čhaj savi sikljola dujto klasi fundoska skolako vakarda kaj numa si 'ekvaš Romanica' te bi kamel la e sikavni thaj javer čhave andar o klasi.³

But Roma avile thaj djivdinen ani Srbija panda anglal 800 berša.⁴ Avdive ani Srbija si but javer romane kupate e jekhtune kulturake šelberšipa. Baro gende e Romengo vakarel romani čhib, numa tikno gendo kotar olenda vakarel nesavi javer čhib sar angluni čhib, sar si albaniaki, hungariaki, rumuniaki thaj srbikani. Akaja Studia si vaš odola čhavore save vakaren romani sar angluni čhib thaj djivdinen ani centralni Srbija thaj Vojvodina.⁵

Ramosaribe e themesko savo sesa ko 1991. dikhljarda kaj ani Srbija djivdini trujal 9,8 milionia e themesko. But si phare te vakara informacie ano akava momenti, numa kotar o infomacie e Romane informacione-dokumentacine centresko, si prekal 200.000 romane čhave save si skolake beršenge, numa 10% kotar o potencialno gendo e čhavengo e skolake beršenge. Panda, bari koncentracija si pobari ano

Romane čhave ani fundoski skola ano pašipe e Beogradesko, Srbija. *Poppy Szaybo*

nesave enklave paše o Beogradi, ano Jablaničko, Nišavsko thaj Pirotsko kedipe (ani Mesmer Srbija) vi ani Vojvodina ano roto e Mesmer thaj Šudra rigako Banat.

Romane kupate si len pobaro gendo e tikne, thaj hari edukaciake čhave, baro gendo olenda si len familie thaj o čhave meren e bokhata.⁶ Čorolipe si buvljardo ano romane kupate, a anglune forme si bare gendoske.⁷ Sar džanel pe si vi jekh gendo savo normalno djivdini, thaj paše odova džanel pe kaj o Roma si majčorolo them e populaciako ani Srbija, a prekal jekh tritone na džanel ni te ramosarel.⁸ Romani biguvernaki organizacia (NVO) Bibija dikhljarel kaj maškar o 10% thaj 15% procentia e Romengo si le nesavo bučarnipe.⁹

E neve Kanunea vaš o arakhavibe e hakajengo thaj tromalipengo e nacionalne minoritetengo (2002), o Roma si

anavdine sar nacionalne minoritetia. E guverna vakaren kaj:

“Hakajengo sistemi ani Jugoslavia garantuinel e nacionalne minoritetenge na numa bakaja te vakaren piri dajaki čhib, numa vi bakaj, po varesave forme save ramosaren e kanunia, dujčhibiaki edukacia numa edukacia pi olengi dajaki čhib ano roto e raštrake sistemesko e skoluibasko.”

“Kana kerel pe sikavibe pi sribikani čhib, e nacionalne minoritetenge ano Republika Srbija si dijino šajipe te sikljojen kotar o edukaciako programi pa dajaka čhibiate e elementenca nacionalne kulturake”¹⁰

Numa, akala kanunia na keren pe efikasno po pobaro gendo e romane sikljojnengo, a kerdino si baro bučarnipe kana si pučipe e javer čhibiake grupengo.

Čhibiaki thaj kulturaki edukacia

Nevo rodipe vaš e lingvistika dikhljarel kaj angluni čhib e čhavengi si učo thaj anavdino takaj kaj vakaribe e javer čhibako ovel efikasno.¹¹ Ano baro gendosko dikhljaripe, dikhljarel pe kaj o romane čhave si ano bilačo roto: o skole nane len suksesti te organizuinen edukacia pi čhib pi savi von vakaren pe kherende thaj savi ani skola von na pindžaren. Ani jekhtuni vrjama, o čhave našti te sikljojen nevi čhib ano skole, thaj po odova čhani von ulavdžon pe sar “ekvaš-edukativne”. A akava dikhljarel phari situacia. Te o čhavo na pindžarel čhib, šaj te avel dži ko biirime forme ano olengo intelektualno vazdipe.

Lingvistia¹² gndinen kaj bi reso e šukar edukaciako trubul te inčaren po:

- Učo niveli po butčhibia,
- jekhtune šanse vaš avibe dži ko suksesti ani skola,
- zoralo butčhibiako thaj multikulturalno identiteti,
- šukar gndipe kotar peste thaj javer čhave,
- jekhtune šanse vaš vazdipe e gndipasko thaj eksper-tesko.

Majbilacho reso si jekhčhibiaki edukacia pi majbari čhib savi vakarel pe (odova si neso kasa dikhen pe saste Roma). Majbaro procenti e themesko si jekhtuno, kaj si majšukar reso te ovel edukacia pi čhib save savore vakaren kotar o sikljovibe vi pa dajaka čhibiate thaj pa kulturate. Kotar o nesave lingvistia, lengo gndipe si kaj si pošukar opcia te sikljovibe e nesave elementengo po minoritetenge čhibia thaj jekhtuno sikljovibe e javer elementengo pi čhib savi savore vakaren.

Numa, o djivdipe e Romengo si jekhtuno, takaj bi o daja thaj o dada trubul te silen hakaj po alosaribe. Te o čhave sikljojen ano ulavdine klasia, egzistrini rizik te bi edukacia e Romengi ovel po bilačo kvalitet odoleske kaj nane re-surs. Vi, egzistirini rizik te javer entikane grupe na kamen te haminen pe, takaj o Roma odoleske našti te sikljojen e čhib savi savore vakaren ni kana barjon ani edukacia thaj bučarnipe.

Hurdelina

Majanglal no so ka džan ano fundoske skole, e srbikane čhave džan ano hurdelina, save pokinen, dži kaj o romane čhave odova šajipe nane len. Po thana e Srbijake egzistirini

neso hari kotar o 20 private hurdelina vaš romane čhave. Olen finansirinen o humanitarne organizacie thaj si kotar e konstitucie e romane biguvernake organizaciengo NVO. Ani Vojvodina ano pandž fundoske skole organizuinel pe gatisaripe vaš edukacie e 114 romane čhave save si angloskolake beršende. Numa, o gendo e romane čhavengo savenge trubul edukacia si pobaro thaj si nekobor milje.

Ano Niš, kote ko skolako 1998/99. berš o romane čhave sesa len šajipe te po dujčhibia sikljojen edukacia thaj kultura, e studia e Fondeski vaš putardo amalipe dikhljarda kaj o romane čhave avile ko dur šukar reso ano pindžaribe e srbikana čhibia, džanibe e testengo vaš ramosaribe ano angluno kalasi, rendutno džan ano skole thaj avile dži ko suksesti po agor e anglune klasesko ano fundoske skole.¹³

Fundoske skole

Kana pheren 7 berša, o čhave ani Srbija ramosaren pe ano angluno klasi e fundoska skolako. Anglo ramosaribe, olen-da adžukarel pe vi te džanen test savenca dikhel pe olengo gatisaripe vaš džaipe ani skola. Baro gendo e romane čhavengo palo o testiripe oven vakardine kaj na si len šajipe te džan ano rendutne skole thaj von trubun te ramosaren pe ano specialne skole vaš mentalno retardirime čhave. Soske avile o psihologia ani skola po akava dikhipe, odoleske kaj o čhave si testirime pi srbikani čhib thaj o psihologia adžukaren olenda te irinen po pučipe savo von dije len thaj koncept savo si phanglo vaš srbikani kultura. Po olenge daja thaj dada kerel pe čičidipe ta na oven mamuj olengo reso, odoleske dži kaj o čhave džan ano specialne skole, ka si len hako po bipokimo habe, po pustika, thaj javer materialia e skolake, a ano rendutne skole odova nane.¹⁴ Akala čhave po agorisaribe e specialne skolengo našti te ramosaren pe ano maškarutne skole, numa olenge den pe majloko sikljovibe. Adjahar politika si mamuj o Dženo 4 (bidiskriminacia) thaj Dženo 15 (efikasno participanipe) e Rotala konvenciako vaš arakhavibe e nacionalne minoritetengo (OKZNM).¹⁵

Edukacia pi srbikani čhib

Majbaro gendo e romane čhavengo startuinel o skoluipe e tikne pindžariba e srbikana čhibia thaj olenge si phare te ašunen sikavibe. Jekh gendo olenda ovel bičaldino ano specialne skole.

Čhib pi savi kerel pe edukacia vi ano rendutne vi ano specialne skole si ano majbare forme srbikani thaj srbikane fokusirimi pi srbikani kultura. Ano 4 skole ani centralni Srbija egzistirini edukacia pi romani čhib, sar vi bari iniciativa ani Vojvodina, kotar o skolako berš 2002/03. te ovel organizuimi edukacia ano 46 klasia e fakultativna edukacia andar e romani čhib thaj kultura po duj droma ano kurko. Akava si startuipe, numa akaja edukacia sikljon pohari e 0,1 romane čhave. Amaro rodipe dikhljarel kaj but romane čhave mangel te sikljojen romani čhib.

Bipherdipe e edukaciako pi dajaki čhib si mamuj o Dženo 14 OKZNM.

Sikavne

Na si but Roma-sikavne numa sikavne save džanen romani čhib na si ni asistentia save džanen romani čhib ano skole. Odova si čačuno problemi. E javer rigata, si baro bišajipe te ovel "sikavno e romana čhibiako" ani Srbija, odoleske kaj na egzistirini koledžia ni fakultetia po savo bi ovel šajipe te sikljol pe romani čhib. Numa, kotar amaro rodipe dikhljam pe e 30 Romenca e maškarutna skolake thaj uča edukaciake save dikhljaren interesuipe vaš prekvalifikacia numa dokvalifikacia. Te akala bučia roden pe ano žurnalia, si baro šajipe te arakhel pe panda potencialne sikavne.

Sikljovibe e srbikana čhibiako si but importantno, numa vi edukacia pi romani čhib si vi importantno vaš vazdipe e šajipasko e romane čhavengo te oven vi von jekhtune sar javer čhave ani skola, te oven pačavne ano piro džanipe. Amaro rodipe dikhljarel kaj o romane čhave mangel te oven dikhine jekhtune e javer čhavenca, te oven jekhtune hakajenda thaj odolea te agorisaren diskriminacia thaj javer gndipe save sile javer them po lende ano klasi.¹⁶

Multikulturno edukacia

Akanutno edukativno programi na del šajipe vaš edukacia pi romani čhib. Egzistirini numa 3 pustika (ano 2 inkalibe) pi romani čhib vaš fundoski thaj maškarutni edukacia.¹⁷ Ano akava momenti si mangipe te e romani čhib ovel kodifikui mi po latinikano thaj ćirilčno lil, na si čačuno kaj odova si angluno problemi. Kana dikhel pe, tikno gendo si literaturako e biguvernake organizaciengo save nakhavde pi romani čhib vi save bi šaj te oven andine ano edukaciako sikavibe. Romane thaj biromane čhave bi trubul te jekhtune sikljoven vaš e kultura, čhib, istorija, tradicia, pačavipe thaj ade tia. Amaro rodipe dikhljarda kaj o romane čhave pačan kaj bi odova pozorarel olenge amalija andar e skola te bi pošukar len len ano amalipe thaj pošukar te pačan len. Akava bi del šajipe te e Dženoske 12.1 OKZNM efikasno kerel buti.

Pustika thaj literatura

Amari studia si identifukuimi te ano akala pustika, thaj vi ano odola pi srbikani čhib, nane ramosaribe vaš e romani kultura. Paše akava si jekh gendo e giljengo thaj literaturogo save si ano sikljovibe a save si po Roma sar prasavibe.¹⁸

Žurnali *Čhavrikano lil* sesa suksesuno čhavengo lil angluno drom kana si inkaldino anglal 17 berša ano Gornji Milanovac; sesa odova jekhtuno lil adjahar formengo ani lumia thaj kotar o 1995. berš e korkoribaski romani organizacia Rrominterpress inkalda le 10 drom ano berš pi romani thaj srbikani čhib. O žurnali ačhilo inkaliba ko 2000. berš, thaj trubul te olesko inkalibe inčarel pe odoleske kaj si imporantno ano sikljovibe e čhibiako. Javer publikacie pi romani čhib ano avrijal phuvia vi von bi oven importantno kotar o sikljovibe vaš romane čhave.

Akana egzistirini trubuipe vaš ramosaribe, inkalibe neve pustikengo, sar si ginavne pustika, pustika vaš romani čhib, poezija thaj proza kotar o IV dži ko VIII klasi, pustika e piltenca, sar vi lektira e romane ramosariba. Tim e romane thaj javer ekspertengo trubul bi te ovel angažuipe po

olengo ramosaribe, kotar o finansiako ažutipe te bi ovel šajipe te e romano lilarnepe ovel dikhino vi pačavno, thaj odolea bi pherel pe Dženo 12.2 OKZNM-eski.

Sikljovibe e edukaciako

Kotar o reso e rodipasko savo inkalda amaro tim, o Roma majanglal mangel te sikljoven edukacia te bi ovel pošukar ekonomikano thaj amalipasko djivdipe te bi oven jekhtunehakajengo e javerenca. But vakaribe e čhavengo si kotar e ideja te bi aven ano edukaciako sistemi, thaj te oven pošukar olenga familiata, thaj te vazden piro djivdipe ano avutnipe.

Numa, trujal 30% e čhavengo nivaht na ramosaren pe ani fundoski skola, dži kaj e guverna vakarel kaj kotar o 78,7% e Romengo na kamel te džal ano fundoske skole, thaj kaj numa kotar o 0,4% e Romengo si len univerzitetesko diploma.¹⁹

Informacie si panda pobilače kana si pučipe e čhajengo, thaj rendutno olengo sikljovibe e edukaciako si trujal 10% thaj si potikno e čhavengo, a numa trujal o 10% e čhajengo agorisarel e fundoski skola.

Amaro rodipe dikhljarel kaj angluno problemi soske o romane čhave na sikljoven šukar skola si:

- pharo ekonomikano djivdipe ano savo o Roma ko šelberšipe djivdini;
- hari interesuibe e raštrako vaš olenge edukaciake institucie ano reso e problemengo thaj edukaciako trubuipe e Romengo;
- bipherdo promovišibe thaj haljovibe e baripisko e edukaciako – čak vi kana si ano pučipe e edukaciako pi romani thaj vaš e romani kultura;
- bipherdo interesuibe e purane Romengo vaš edukacia olenge čhave.

Panda si, buvljardi diskriminacia, našaldipe e romane barvalipasko thaj identitetesko thaj trubuipe te o čhave oven ano andipe e lovengo ano kher te keren buti thaj zoralo ćidipe po čhavege daja thaj dada. Numa, si panda interesantne pilot projektia, save si len edukacia kotar o sasto gendo e familiengo thaj save si len baro sukcesi ano familie save na kamlje te džan ano skole vi savenge čhave na džan ano skole thaj na si ano sistemi e raštrake skolengo.

Note

- 1 Dikhen Liégeois, J. P. thaj Gheorghe, N. *Roma/Cigani: Evropake minoritetia*, London, MRG, 1995.
- 2 Sajekh gndipe kaj sa specialne skole si kerdine vaš čhave e fizikane thaj mentalne nasvalipa.
- 3 Lijino andar e anketa savo inkalda o autori.
- 4 Dikhen Liégeois thaj Gheorghe.
- 5 Našle Aškalije, Egipciana thaj Roma kotar o Kosovo thaj Roma ano Monte Negro na si učaharde e studia.
- 6 Dikhen e jugoslaviako raporti vaš o keribe e Rotala konvenciako vaš o arakhavibe e nacionalne minoritetengo.
- 7 Ringold, D. *Roma ani tranzicija ani centralni thaj rjaćutni Evropi – trendia thaj mangipe e bućarnipasko*, Lumiaka banka, 2000.
- 8 Dikhen e jugoslaviako raporti thaj Ringold.
- 9 Adjahar bućarnipe si hari pokimo, love si kotar o 80 dži ko 100 evria, so si numa 70% e masekengo bućarnipasko.
- 10 Lijino andar o jugoslaviako raporti.
- 11 Dikhen Laubeova, L. "Dujčhibiaki" po www.tolerance.cz/english/bilingual.htm

Buti po arakhavibe e hakajengo e minoritetengo thaj puranethanbešutnengo e themesko

minority
rights
group
international

Anglošukarvakaribe

Srbikane Ministreumeske edukaciako:

- Posig si trubui mi nevi strategija vaš edukacia e Romengi savi ka irinel e fundosko principi ano majšukar interesi e čhavengo. Trubul bi te gndinel len o Roma kotar o piro trubuipe, sar vi te pheren maškarthemutne minoritetenge standardia.
- Kanuni vaš o arakhavibe e hakajengo thaj tromalipengo e nacionalne minoritetengo thaj Kanunego vaš o fundoski edukacia bi trubul te ovel ano sasto dikhipe kerdino vi po romane čhave.
- Trubul te ačhel pe e praksa e testiribaski e romane čhavengo pi srbikani čhib kotar o ramosaribe olengo ano skole.
- Trubuimo si zoralni inicijativa te bi anel pe lokalno thaj maškarthemunto inčaribe vaš avibe e romane čhavengo ano skole e sikavnenca thaj asistentenca save vakaren romani čhib, pustikenca, literatura thaj materijalea pi

romani čhib.

- Edukaciako sistemi ano sasto dikhipe bi trubul te ovel ano sasto dikhjaripe kerdino te bi crdel pe institucionalni diskriminacia po Roma, te kerel pe atmosfera e multikulturalizmeski ano skole thaj bi e sikljovnenge ano skole te sikljoven kultura thaj čhibia e javer themesko.
- Sakoja pustik, gilji numa lilarno kotar, save si le prasabaske elementia vaš o Roma bi trubun te oven crdime andar e edukaciako programi thaj ta na ovel kredino sar lektira.

Maškarthemunte donatorenge thaj srbikane guvernenge:

- Institucionalno thaj finasiako inčaribe bi trubul te ovel dijino e inicijativake e dinamikane biguvernake organizaciengne, ano reso e promovišibasko edukaciako, ko Roma save ka pačan olengi kultura, forme e djivdipaske thaj čhib.

- 12 Dikhen Skutnabb-Kangass, T, "Edukacia etnikane minoritetengo, anglovakaribe thaj evaluacia e javer modelengo ano dikhipe e Romengo" po www.tolerance.cz
- 13 Dikhen *Bidjipe e avutnipaskoi*, Londoni, Fondacija Save the Children, 2001.
- 14 Varesavo ažutipe vaš čorole čhave den nesave humanitarne organizacie thaj sikavne/familie ano varesave skole.
- 15 Dikhen Vakaribasko phurederipe vaš Rotali konvencia vaš o arakhavibe e nacionalne minoritetengo ani Češka Republika thaj Hungaria, thaj, i Lee, R, Skolako sukseki romane čhavengo,

Specialno inicijativa vaš skole Step by Step, Interno raporti, Njujork, Institut vaš putardo amalipe, 2001.

- 16 Dikhen Đurović, B, "Socijalna thaj etnikani distanca kotar Roma ani Srbiji", *Romano Lil*, 55-56, novembri 2000.
- 17 Ginavibe vaš angluno klasi e Trifun Dimičesko, Ginavibe vaš angluno klasi e Zlatomir Jovanovičesko thaj Ginavibe vaš trito klasi e Trifun Dimičesko.
- 18 *O Rom bikinel pire graste*, kotar o pindžardo lilarno Jovan Jovanović, a lija pe literatura kotar o angluno dži ko trito klasi.
- 19 Dikhen jugoslaviako raporti.

Hakaja e minoritetengo thaj vazdipe si rodipasko thaj advocacy program, savo organizuindja o MRG thaj oleske partneria, te bi kerel po crdipe thaj marginalizacia savi si ani relacia e minoritetengi thaj purane thanebešutnenge themesko, thaj te kerel buti pi eliminacia e čorolipaski.

Naisaribe e MRG-eske thaj olenge partnerenge, naisara vaš finasiako ažutipe e Christian Aid-eski, Cordadiad-eski, DFID-eske, norvegiaka guvernake thaj Staples fondeske. Autori e studiaka si o Dragoljub Acković, učo romano aktivista thaj žumalisti. Koordinator e projektesko: Angela Hejnz; redaktori: Katrina Pejn. *Roma ani Srbija: Sikljovibe e romana čhibiako thaj kulturako ano fundoske skole* © Minority Rights Group International, UK, thaj Rrominterpress, Srbija, januari 2003. Akaja studia si inkaldini sar vazdipe kotar o fundosko haljovibe, thaj kotar e programsko Hakaja e minoritetengo thaj vazdipe. Saikeribe na prezentuinel ano sakova kotar kolektivno dikhipe e MRG-esko numa oleske partnerengo. Kopija e mikro studiaki šaj te arakhel pe vi po intereneti www.minorityrights.org. Inkaldine pustika e studiake šaj te len pe ano MRG-eski kancelaria ano Londoni.

Minority Rights Group International (MRG) si buguvernaki organizacia savi kerel buti po arakhavibe e hakajengo e etnikane, pačavne thaj čhibiake minoritetengo thaj purane thanebešutnenge kotar o buvljaripe e lumiako, vi po vazdipe e keribasko thaj pačavipe maškar e kupate. Amare aktivnostia si fokusirime po maškarthemutno advocacy, trening, publikacia thaj kontaktiribe. Inčardine sem kotar o trubuipe thaj vakaribe kotar amari mreža e partner organizaciengi kotar o buvljaripe e lumiako savo prezentuinel minoritetenge organizacie thaj purane thanebešutnenge e themesko. MRG si vakaribasko status kotar o Ekonomikano thaj socialno vakaribe e Kedutne naciengo (ECOSOC). MRG si registruimo sar ažutipaski organizacia, gendo 282305, vi sar amalipe e jekhtune bučarnipa ani Bari Britania gendo 1544957. **Rrominterpress** si romani inkalibaski informativno organizacia. Formirimi ko 1996. e resoa te pherel bipherdipe ano informacie pi romani čhib vaš o Roma. Odoja si jekhtuni organizacia adjahar bučarnipa ani Srbija.

Rrominterpress Službeni put 86a, Mali Mokri Lug
Beograd, Srbija **Tel** +381 11 3244526 **Fax** + 381 11 3470736
Email rrominterpres@yubc.net
Website www.rrominterpress.org.yu

Minority Rights Group International 379 Brixton Road,
London SW9 7DE, UK **Tel** +44 (0)20 7978 9498
Fax +44 (0)20 7738 6265 **Email** minority.rights@mrgmail.org
Website www.minorityrights.org